Littera Turca
Journal of Turkish Language and Literature
e-ISSN: 2149-892X
http://dergipark.ulakbim.gov.tr/littera

[Cilt/Volume: 11, Sayı/Issue: 4, Güz/Autumn 2025]

"KİTÂB-I GUNYA"DA DİNLE İLGİLİ BİRLEŞİK FİİL VARLIĞININ SÖZ DİZİMİ ANALİZİ

(Syntax Analysis of The Presence of Compound Verb Related To Religion In "Kitâb-ı Gunya")

Araştırma Makalesi / ***Research Article***
Geliş Tarihi / *Date Received*: 22.04.2025
Kabul Tarihi / *Date Accepted:* 18.10.2025
Yayım Tarihi / *Date Published:* 30.10.2025

DOI Numarası / *DOI Number:* 10.20322/littera.1681624

Fatma KOÇ
Dr. Öğr. Üyesi
Adıyaman Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
orcid.org/0000-0003-2736-5459
kocfatma2708@gmail.com

Makale Bilgisi

Değerlendirme: Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

Etik Beyan: Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Etik Kurul Belgesi: Makale için "Etik Kurul Belgesi" gerekmemektedir.

Benzerlik Taraması: "Benzerlik Raporu" İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.

Telif Hakkı: Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından "Telif Hakkı Formu" imzalanarak sunulmuştur. Yazar/yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Atıf Bilgisi:

Koç, F. (2025). "Kitâb-ı Gunya"da Dinle İlgili Birleşik Fiil Varlığının Söz Dizimi Analizi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, *11*(4), ss. 762-778. 10.20322/littera.1681624

Sorumlu Yazar:

Fatma KOÇ, kocfatma2708@gmail.com

Özet

Dinî terimler Türk dili tarihinin başından bu yana kullanılagelen ve din değişiklikleriyle birlikte değişen ve zenginleşen bir söz varlığı kategorisidir. Bu çerçevede tarihe tanıklık eden dil ve edebiyat ürünleri de doğal olarak inanç biçimiyle etkileşim hâlinde olacaktır. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra Türk diline Arapça ve Farsça kökenli sözcükler de girmiştir. Kitâb-ı Gunya, mensur şekilde yazılan ve din kültürünü ihtiva eden bir Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseridir. Eser içerisinde ayet ve hadisler bulunmakla birlikte dinî birçok kurala da değinilmiştir. Fiiller hem anlam hem de yapı olarak cümle diziminde yer alan ve yargının tasvir edilmesini sağlayan yapılardır. Buna bağlı olarak bir isim ile yardımcı fiilin bir araya gelmesi birleşik fiil yapısını meydana getirmekle birlikte söz varlığını zenginleştirmekte önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu çalışmada "Kitâb-ı Gunya" adlı eserde dinle ilgili birleşik yapılı fiiller tespit edilmiş ve bu fiiller dizim açısından incelenmiştir. Birleşik fiillerin söz varlığına sağladığı katkı oldukça önemlidir. İncelenen birleşik fiiller sayısal olarak değerlendirilmiş, yapısına göre tasnif edilmiş ve ulaşılan verilere bağlı olarak elde edilen bulgular sonuç bölümünde aktarılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kitâb-ı Gunya, Eski Anadolu Türkçesi, söz varlığı, birleşik fiil.

Abstract

Religious terms are a vocabulary category that has been used since the beginning of Turkish language history and has changed and enriched with religious changes. In this context, linguistic and literary products that bear witness to history will naturally interact with belief systems. After the Turks adopted Islam, words of Arabic and Persian origin entered the Turkish language. Kitâb-ı Gunya is a work of Old Anatolian Turkish written in prose and encompassing religious culture. The work contains verses and hadiths, as well as references to numerous religious rules. Verbs are structures that are integral to sentence structure, both in meaning and structure, and enable the expression of judgment. Consequently, the combination of a noun and an auxiliary verb creates a compound verb structure and plays a significant role in enriching the vocabulary. This study identifies compound verbs related to religion in "Kitâb-ı Gunya" and analyzes these verbs in terms of syntax. The contribution of compound verbs to the vocabulary is quite significant. The examined compound verbs were evaluated numerically, classified according to their structure, and the findings obtained depending on the data obtained were presented in the conclusion section.

Key Words: Kitâb-ı Gunya, Old Anatolian Turkish, vocabulary, compound verbs.

GİRİŞ

Toplumun bakış açısındaki değişmeler, dilde ve onun meydana getirdiği kaynaklarda da birtakım değişmelere sebebiyet verir. Söz konusu bakış açısı içerisinde siyaset, din, kültür, tarih vb. alanlarda kendini açıkça gösterir. Dil ise bu sistemlerden etkilenerek meydana gelen değişimi temas ettiği edebî eserlerde beyan eder. Dolayısıyla din değişikliğinin yaşanması Türkçeye de yansımış ve bu noktadaki değişimler dil içerisinde de yer almıştır. İslamiyet'in kabulü Türk dili tarihindeki oldukça önemli bir değişimi temsil etmektedir. Zira İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatının ilk yazılı kaynağı olan Göktürk Yazıtlarında yabancı dil oranının yüzde 1'i bile bulmadığı tespit edilmiştir (Aksan 2004: 126).

İslamiyet'in kabul edilmesi, Türk dilinde İslamiyet ile ilgili kelimelerin kullanım sıklığını arttırmakla birlikte din değişikliğinin dile yansımasının da bir parçası olmuştur. Kur'an ve hadislerin Arapça olması, Müslümanların bunları kendi metninden okuyup öğrenmeyi arzu etmeleri, hutbe ve ezanın Arap dilinde irat olunması, ibadetlerin Arap diliyle yapılması ve ilim insanlarının eserlerini Arap diliyle kaleme alması ve benzeri nedenlerle de Arap diline ilgi artmış ve 11. asır itibarıyla Arapça, Türk dilini etkilemeye başlamıştır (Turan 2014: 60).

Türklerin hayat alışkanlıkları ve bakış açıları ile İslamiyet'teki birçok unsurun ortak olması, onların İslamlaşma sürecini de hızlandıran en büyük etkenlerden biri olmuştur. Türklerin sahip oldukları özellikler İslam'ı seçmelerinde etkiliyken İslam'ın kendilerine ulaştırılmasında tüccarlar ve din âlimlerinin Türk diyarlarına yaptıkları seyahatler ve tebliğ faaliyetlerinin katkıları olmuştur (Mert 2021: 672).

Türklerin siyasal açıdan değişimleri, dinî açıdan değişimleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki bu durum onların kullandığı alfabede de görülmüştür. Bir milletin dilinde yer alan söz varlığı, aynı zamanda o milletin yaşayışında yer alan sözcükleri ifade eder (Türk & Koç 2023: 1350). Kök Tanrı inancının Köktürk alfabesi, Maniheizm inancının Mani alfabesi, İslamiyet'in kabulü Arap alfabesi kullanımlarını teşvik etmesi bu durumun açık bir göstergesidir. Karahanlı Devleti'nin kurulması, ilk Müslüman Türk devletinin siyasette yerini almasıyla sonuçlanmıştır. Buna bağlı olarak Türklerin sosyal ve kültürel yaşamlarında değişmeler gözlenmiş ve bu durum dil ve edebiyatta da görülmeye başlanmıştır. Bu yansımalar ilk olarak İslamî eserlerin verilmesiyle daha da belirginleşmiştir.

XIII. yy. ile birlikte yeni yazı dilinin oluşum süreci eşliğinde eserler verilmeye devam etmiş olup Oğuz Türkçesi varlığını göstermeye başlamıştır. Oğuz boylarının Anadolu'nun fethinden sonra buraya gelip yerleşmesiyle bu coğrafyada XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz ağız özelliklerine göre gelişen bir yazı dili oluşmaya başlamıştır (Türk vd. 2021: 27). Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesinin bir arada görülmesi ise karışık dilli olarak adlandırılan eserlerin ortaya koyulmasıyla gündeme gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi içerisinde yer alan ve bir geçiş dönemini temsil eden karışık dilli eserler, fonolojik ve morfolojik açıdan birtakım noktalarda farklılıklar göstermektedir (Koç 2020: 56). Bu süreçte Arap alfabesinin kullanımı devam etmiş olup siyasî değişiklikler de süregelmiştir. XIV. yy.'da Selçuklu

Devleti'nin yıkılmasıyla beylikler dönemi başlamış ve Türkçenin daha çok değerli görülmesiyle neticelenmiş, Türkçe eserlerin verilmesi hususunda teşvik edici bir süreç başlamıştır. Böylece beylerin millî dile yaptıkları bu teşvik Anadolu topraklarında sade dilin gelişmesine ve Arapça ve Farsçadan yapılan çevirilerin ağırlık kazanmasına sebep olmuştur (Köprülü 1980: 339).

Kitâb-ı Gunya, Eski Anadolu Türkçesi dönemi ürünlerinden olup bu dönemin dil hususiyetlerini temsil etmektedir. Eser içerisinde Arapça ve Farsça sözcükler görülmekle birlikte bu oran çok fazla değildir. İçerik noktasında eser din kültürü ve uygulamaları hakkında bilgi verilmektedir. Akkuş, eser için eski Türk yazı dili ile Oğuz Türkçesi arasındaki geçiş sürecini yansıtığını ifade etmiş ve söz konusu geçişin Türkiye Türkçesine uzanan gelişmelere de temas ettiğini belirtmiştir (Akkuş 1995: 13-14).

Fiiller, söz varlığına katkı sağlayan sözcük türlerinden biri olmakla birlikte morfolojik anlamda da farklı yapılarda kullanılabilen sözcük türüdür. Hareket, oluş ve tavır bildiren sözlerdir: aç-, aş-, ya-, bil-, kal-, gibi." (Hacıeminoğlu 1991: 12). Tümce içerisinde çoğunlukla yargıyı belirten veya tasvir eden fiiller, anlam temeline dayalı birçok sınıflandırmaya da tâbi tutulabilmektedir. Yargıyla ilişkili olmakla birlikte fiiller, diğer dil birimleri ile de çok yakından bağlantılıdır. Cümlenin özünü oluşturan fiil, anlamsal açıdan diğer unsurlarla yakından ilişkilidir ve zaman içinde değişime uğrayabilir (Viberg 2006: 408). Her sözcük türünün belirli bir anlam kategorisi olabileceği gibi fiillerin de anlam kategorileri olabilmektedir. Özellikle yardımcı fiilin katkısıyla oluşturulan birleşik yapılı fiiller, söz varlığına önemli ölçüde zenginlik katmaktadır. Aynı yardımcı fiille birbirinden farklı birçok isim yan yana getirilerek birden fazla birleşik yapılı fiil oluşturulabilir. Buna ek olarak bir fiil morfolojik, semantik ve söz dizimi açılarından tasnif edilebilir ve incelenebilir. Çekime uğramış her bir fiilin biçimsel ve anlamsal değerleri mevcuttur (Şahin 2000-2001: 96). Fiiller, sahip olduğu anlam değerine göre cümle içerisinde bir yargı bildirirler. Bu bakımdan fiillerin tematik aidiyeti onun yargı bildirme işlevine yardımcı olur.

Birleşik fiiller, söz varlığına katkı sunmada önemli bir görev üstlenirler. Bir isim ve bir yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle oluşan birleşik fiiller; bir eyleme işaret ederler. Bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğudur (Karahan, 2011: 73).

Ercilasun'a göre birleşik fiil bir kelime grubudur (1984: 48).

Deny ise birleşik fiilleri iki başlık içerisinde ele almıştır:

1.Karmaşık veya yerindelik fiiller: İkinci ögesi yardımcı fiil olan iki fiilli bir kelime kümesidir (1941: 810).

2.Mürekkep fiiller: Bir isim ve bir yardımcı fiille yapılan kelime grubudur (1941: 830).

Amaç ve Yöntem

Kitâb-ı Gunya adlı eserde yer alan dinle ilgili birleşik fiiller tespit edilmiş olup bu birleşik fiiller yapı ve dizim bakımından analiz edilmiştir. İncelenen birleşik fiiller, sayısal veri olarak da tespit edilmiş ve ulaşılan çıkarımlar, veriler çerçevesinde aktarılmıştır. Bu çalışmada, Kitâb-ı Gunya adlı eserde, esas olarak sadece isim + yardımcı fiil yapısında bulunan birleşik fiiller ele alınmıştır. Tespit edilen bu yapıların dizim özellikleri belirlenerek belirli sonuçlara ulaşılacaktır.

Eserin din kültürüne ve uygulamalarına ait bilgilerin yer aldığı bir ürün olması sebebiyle bu temaya ait olan fiillerin çoğunun birleşik yapıda olduğu görülmüştür. Buradan hareketle Kitâb-ı Gunya'da bulunan dinle ilgili birleşik fiiller yapı ve dizim olarak incelenmiştir. 7 başlık altında tasnif edilen birleşik fiiller, metin içerisindeki görünümleriyle örneklendirilmiş olup cümle örneklerine de yer verilmiştir. Eserdeki cümle örneklerinin tamamına yer verilmeyip örnek teşkil edecek kadarıyla belirtilmiştir. Dizim özellikleri belirlenirken birleşik fiillerin oluşumunda yer alan unsurların belirlenerek aktarılması amaçlanmıştır. Burada tamamen eserde bulunan birleşik fiillerin oluşumu dikkate alınmıştır. İnceleme bölümünde yapılan dizim analizinin referans noktasını birleşik fiillerin oluşum unsurları oluşturmaktadır. Böylelikle Eski Anadolu Türkçesi dönemi ürünü olan eserde kullanılan bu fiillerin o dönemde kullanılan fonetik görünümünün ve yapı özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Birleşik fiiller, yapı bakımından değerlendirilirken fiil ve yardımcı fiil unsurları dışında başka unsurların da yer aldığı dizim özelliklerini tespit etmek çalışmanın bir diğer amacını teşkil etmektedir.

İnceleme

1. İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Oluşanlar

Bu başlık altında tespit edilen birleşik fiiller; *al-, aldur-, dile-, dut-, eyle-, getürt-, gör-, it, kesil-, ḳıl-, ḳıldur-, ol-, otur-, öde-, ṭur-, vir-, yap-, yara-, yi-, ulaş-* yardımcı fiiller ile kurulmuş olup birleşik yapılı fiillerdir. Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut da ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin birleşmesinden oluşan ve tek bir kavrama karşılık olan fiil türleridir (Korkmaz 2017: 199). Eser içerisinde toplam 1114 adet isim + yardımcı fiil yapısıyla kurulan birleşik yapılı fiil olduğu görülmüştür. Fiiller bazı durumlarda tek başlarına bazı durumlarda ise bir isim unsuruyla birleşerek dil içerisinde var olurlar (Koç 2020: 196).

Yardımcı fiillerle bir araya gelen isim kategorisinin tematik esası din ve inanç sistemi ile ilgili olduğu için isimlerin hemen hemen tamamı Arapça kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. "Hem Türkçe asıllı kelimeler, hem de alınma kelimeler birinci unsuru teşkil edebilir" (Ercilasun 1984: 51-60).

Yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe yardımcı fiillerle bir araya gelerek oluşturdukları birleşik fiiller, söz varlığına ciddi anlamda katkı sunmaktadır. Birleşik fiiller sözcük türetmede önemli bir görev üstlenmektedir (Koç 2020: 264). Yeni sözcük oluşturma yollarından biri olarak görülen bu yöntem

birleştirme yöntemidir. Bu yöntem, söz varlığında sözcük oluşturma yollarından biri olmakla birlikte alıntı sözcüklerin Türkçeleşmiş bir şekilde kullanılması ve kalıplaşması da söz konusudur.

Bu kurulum dizimi ile oluşturulan birleşik fiiller oldukça fazla olup Türkçede sıkça kullanılmaktadır. Birleşik fiiller isim unsuru ile yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle kurulan dil birimleri olmasının yanı sıra bu söz konusu birleşme tek bir harekete veyahut oluşa işaret eder. Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur (Ergin 1989: 364).

al- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

Eser içerisinde *al-* yardımcı fiiliyle kurulan birleşik yapılı fiillerin tamamı *abdest* sözcüğü ile bir araya getirilerek oluşturulmuştur. *al-* yardımcı fiiliyle kurulan toplam 8 adet birleşik yapılı fiil bulunmaktadır. *al-* yardımcı fiili; abdest uygulamasını yerine getirmek ve abdest eylemine sahip olmak anlamlarında kullanılmıştır.

abdest al- 4b-4, 7b-1/2, 9a-14/15, 13a-10, 13a-11, 13a-13, 33b-12, 46a-15

Ol su kim abdest alurlar 4b-3/4

… ol su birle abdest almasa yigrek durur 7b-1/2

Bilgil kim eger kimse abdest alsa andan śoñra ḳan alsa ya ĥacāmet ḳılsa abdesti śınur bizim ḳıyımuzda. 9a-14/15

abdest ala veyā ṫonın yuya, ikisine yitesi olmasa, eyle gerek 13a-10

kim ol suyıla abdest almaya ṫonın yuya ve namāz içün teyemmüm 13a-11

ḳıyında ve ḳalan imāmlar ḳıyında ol su birle abdest ala ol murdār 13a-13

kimerseden işitse ḳaçan abdest alsa ḳaża ḳılmış 33b-12

yiñi abdest ala ḳaçan ḳan kesilince 46a-15

aldur- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

Eserde *aldur-* yardımcı fiiliyle oluşturulan toplam 1 adet birleşik yapılı fiil bulunmakta olup isim grubu *abdest* sözcüğünden meydana gelmiştir. al- yardımcı fiiline -dur fiilden fiil yapan ekin getirilmesiyle oluşan yardımcı fiilin abdest sözcüğü ile bir araya gelmesinden oluşmuştur.

abdest aldur- 12b-11

abdest aldura ve eger aldurımadı anda revā olur kim teyemmüm ide 12b-11

dile- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

dile- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik yapılı fiiller toplam 3 adet olup isim grubu *duØā, vitr namazı* ifadelerinden oluşmaktadır. *dile-* yardımcı fiili; *duØā, vitr namazı isimleriyle bir araya gelerek istemek, arzulamak* anlamlarında kullanılmış olup dinle ilgili birleşik yapılı bir fiil meydana getirmiştir.

duØā dile- 15b-3, vitr namāzı dile- 23a-8/9, duØā dile- 167b-1

oḳıya ve ne kim duǾā dilese içinden oḳıya 15b-3

vitr namāzı dilese bir rekǾat ḳıla 23a-8/9

ölü üzere duǾā dileye 167b-1

dut- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

dut- yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik yapılı fiiller toplam 50 adet olmakla birlikte bu yardımcı fiillerin isim kategorisi *śaf, namaz, oruc, borc, ḥırım, keffāret* sözcüklerinden oluşmaktadır. *dut-* yardımcı fiili dinle ilgili isim unsurlarıyla birleşerek *sorumluluğunu almak, söz konusu ibadeti yerine getirmek* anlamlarında kullanılmıştır.

borcın dutar ol- 51a-10,

keffāreti başından dut- 96a-10,

namāzı başdan dut- 29b-6,

oruc dut- 45a-1,

śafda dut- 24b-14-15,

…

Ramażān borcın dutar olsa gündüzle bilürken aş yise 51a-10

Ḳavlinde ol oruc ayına düşer keffāreti başından duta 96a-10

eger şekke düşse bilmese namāzı başdan duta 29b-6

oruc duta, tavāf ḳıla ve mescide gire muśĥaf duta 45a-1

… eyitdi kim Ǿavratları girügi śafda dutuñ 24b-14-15

…

eyle- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

eyle- yardımcı fiiliyle meydana getirilen birleşik yapılı fiiller, toplam 4 adettir. Bu başlıktaki isim unsurları; *ḳurbān, secde, ĥalāl, Ǿafvü* sözcüklerinden oluşmakta olup *eyle-* yardımcı fiili ile bir araya gelerek *etmek, uygulamak, yerine getirmek, durum değişikliğini var etmek* anlamlarında kullanılmıştır.

ĥalāl eyle- 162a-10,

ḳurbān eyle- 66a-11, 106b-7,

Ǿafvü eyle- 167b-2,

secde eyle- 79a-2/3

oldur kim aña ĥalāl eyleye 162a-10

velîkin bir ḳoyun anuñ keffāreti ḳurbān eyleye 66a-11

bu oḳıyaña ḳırḳbiñ ŝevāb yazup ve ḳırḳbiñ günāhın Ǿafvü eyleye 167b-2

… erenlerine secde eyleyelerdi 79a-2/3

getürt- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

getürt- yardımcı fiili eserde toplam 1 adet birleşik yapılı fiilde kullanılmış ve *iman* ismiyle bir araya getirilmiştir.

getürt- yardımcı fiili, güçlü bir inanca vâkıf olmak ve sahip olmak anlamlarını taşımaktadır.

imān getürt- 163a-4

hemān sāÓat ol gişiye imān getürtdi 163a-4

gör- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

gör- yardımcı fiili, eserde toplam 1 adet kullanılmış ve *Óaźāb* ismiyle bir araya getirilmiştir.

gör- yardımcı fiili, *maruz kalmak* ve *bir durumla karşılaşmak* anlamlarını taşımaktadır.

Óaźābın daħı gör- 58a-7

.. ve Óaźābın daħı görmeyesiz didi 58a-7

it- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

it- yardımcı fiili, eserde toplam 12 adet bulunmakta ve *teyemmüm, aħşam namazı, edā, ĥacc* isimleriyle birlikte kullanılmıştır.

it- yardımcı fiili *yerine getirmek, uygulamak* anlamlarını içermektedir.

aħşam namāzın gicirek itmiş ol- 21a-7-8,

bir vaḳt it- 19a-8,

edā it- 28b-2/3,

Ĥaccın itmiş ol- 65b-8/9,

teyemmüm id- 11a-12,

…

… ve aħşam namāzın gicirek itmiş ola, andan kerahiyyet Ĥaddine düşe 21a-7-8

… iki namāzı bir vaḳt itse revā olmaz 19a-8

Dört vaḳt geçince ol namāzları śoñra edā itdi 28b-2/3

… ol gişi gendü Ĥaccın itmiş olsa ya itmedük olsa daħı revā olur Ebû Ĥanîfe ḳıyında 65b-8/9

…

kesil- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

kesil- yardımcı fiili toplam 1 adet olup tevbe ismiyle bir araya getirilmiştir. Bu yardımcı fiil, tevbe sözcüğü ile bir araya gelerek söz konusu *ibadetten uzaklaşmak* anlamında kullanılmıştır.

tevbeden kesil- 168a-15/168b-1

… ḳanḳı gişi kim tevbeden kesilse ben daħ andan kesilem didi 168a-15/168b-1

ḳıl- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

ḳıl- yardımcı fiili, eserde toplam 229 adet birleşik yapılı fiil bulunmaktadır. Bu birleşik fiiller içerisinde *ḳıl-* yardımcı fiili *farz, tevbe, faẓl, namaz, tetavvuʼ, teyemmüm, ĥadeŝ, tekbîr, imām, rükūʼ, sücūd, abdest, bir, farîża, aħşam namazı, tetavvuʼ namaz, duʼā, ḳunût, secde sehvi, ḳazā, secde, rekʼat, selām, vaśiyyet, kefen, cenāze namazı, senā ve alkış, bang u ḳāmet, sefer namazı, ĥac, rahmet, ħarām, keffāret, vaśıyyat, vaśi, imāmlıḳ* isimleri ile bir araya getirilmiştir.

İsimlerde görüldüğü üzere çoğunlukla ibadet isimleri ve dinle ilgili ifadeler yer almıştır. *ḳıl-* yardımcı fiili ise *yerine getirmek* ve *uygulamak* anlamlarında kullanılmıştır. Clauson ḳıl- fiilinin *birisi için birşey yapmak* anlamını taşıdığını ve bu anlamı haricinde et- fiiline benzer şekilde oldukça işlek olarak birleşik fiil yapılarında da kullanıldığını ifade eder (Clauson 1972: 616).

abdest ḳılımaz ol- 19a-6,
farz ḳıl- 2b-7,
faẓl ḳıl- 3b-4,
Ĥac ḳıl- 65a-6,
Ĥadeŝ ḳılmış ol- 13b-5-6,
ħatm ḳıl- 41b-5,
imām ḳıl- 14a-15,
namaz ḳıl- 8a-10,
raĥmet ḳıl- 64b-8,
rükūʼ ḳıl- 14b-3,
sücūd ḳıl- 15b-1,
sücūd ḳıl- 14b-3,
tavāf ḳıl- 45a-1,
tekbîr ḳıl- 13b-15,
tetavvuʼ ḳıl- 11a-6-7,
tevbe ḳıl- 3b-2,
teyemmüm ḳıl- 12a-10,
vaśiyyet ḳıl- 52a-5,
…
sökel olsa kim degme vaḳt tavardan abdest <u>ḳılımaz</u> olsa iki … 19a-6
İlkin ol nesne kim bendeye farz <u>ḳıldı</u> Tegriyi bilmektedür 2b-7
aña faẓl <u>ḳıla</u> uçmaġa viribiye 3b-4
… gişi Ĥac <u>ḳılsa</u> revā olur 65a-6
…

ḳıldur- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

Eserde ḳıldur- yardımcı fiiliyle oluşturulan toplam 2 adet birleşik yapılı fiil bulunmaktadır.

Oluşan birleşik fiil ĥac ismiyle bir araya gelerek oluşmuştur.

ĥac ḳıldur- 65b-7/8,
ĥac ḳıldur- 66a-5
… Eger kimsene kimerseye ĥac ḳıldursa, ol gişi gendü ĥaccın itmiş ola…65b-7/8
śormadı ol Óavrata kim gendü ĥacuñ ḳılduñ mı ya ḳılmaduñ mı? 66a-5

ol- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

ol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik yapılı fiillerde toplam 733 adet birleşik yapılı fiil bulunmaktadır. Bu birleşik yapılı fiillerin isim unsurları; *revā, ĥalāl, farż, mekruh, farîża, tetavvuÓ, ḳılmaduḳ, namāz ḳılur, rekÓata oturmış, oturmış, ĥaram, cenāze namāzın ḳılur, tekbîr ḳılmış, cemāÓat abdestlü ve imām abdestsüz, imām abdestlü cemāÓat abdestsüz, ŝevāb, borcın dutar, oruc dutar, ĥaccın ḳılmış, ĥaccın itmiş, ĥaccın ödemiş, yazuḳlu, āsim, tetavvuʿ orucın dutar, kerāhiyyet, kāfir, tevbe ḳılmış, vaśi, musulmān, günahkār* kelime ve kelime grubu yapılarından meydana gelmiştir. Eserde ol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiiller, sayıca diğer yardımcı fiillerden daha fazladır. Özellikle revā sözcüğüyle oluşturulan ol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik fiillerin sayısı diğerlerine oranla daha fazla yer almaktadır. Bu durum sözcüğün *uygun, yerinde* anlamlarını taşımasından ötürü din bakımından uygun olan veyahut olmayan eylemlerin aktarılması için kullanılmasından ileri gelmektedir.

farîża ol- 19b-15,
ĥalāl ol- 38a-5/6,
ĥarām ol- 38a-5-6,
kāfır ol- 163b-7,
kerāhiyyet ol- 27a-3,
mekrūh ol- 28b-10,
rekÓata oturmış ol- 31a-4,
revā ol- 4a-9,
tetavvuÓ ol- 20a-1,
yazuḳlu ol- 80b-4,
…
eger vaḳt gin olsa ol ḳılduġı namāz farîża olmaz 19b-15
Óavratlıġa almaḳ ĥalāl olur ve anuñ üzre Óavrat ĥarām oldu 38a-5/6
ögretse erinden ayrılmaġıçun kāfır olur 163b-7
olsa ya ulu yol alsa ve namaz kerāhiyyet olur … 27a-3
velîkin mekrūh olur ve eger aġaç ya taĥta alnına dutsalar ve … 28b-10

ŧur- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

ŧur- yardımcı fiiliyle oluşan birleşik fiiller toplam 1 adet olup rekØat isim unsurunun +A yönelme durum ekini almasıyla kurulmuştur. *ŧur-* yardımcı fiili, *herhangi bir eyleme odaklanma* anlamında kullanılmıştır.

rekØata ŧur- 31a-7

ḳaçan oturmaduḳ olsa ya daħı biş rekØata ŧurmasa biş … 31a-7

vir- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

vir- yardımcı fiiliyle oluşan birleşik yapılı filler toplam 30 adet olup *mesh, selām, zekāt, fıtra, ĥisāb* isimleri ile bir araya gelmiştir. Görüldüğü üzere söz konusu isimler tematik olarak dinî bir çerçeveye sahiptir.

fıtrasın vir- 56a-10-11,

ĥisābın virme- 58a-6-7,

mesh vir- 4a-15,

selām vir- 10b-4,

zekāt vir- 54b-5,

…

oġlanlarınuñ ve ḳulluḳcılarınuñ ve Øavratınuñ daħı fıtrasın virse gerek 56a-10-11

ḳıyāmetde anuñ ĥisābın virmeyesiz 58a-6-7

… bir gez ḳulaġa mesĥ virgil bizüm ḳıyımuzda 4a-15

…

yap- Yardımcı Fiiliyle Oluşan Birleşik Fiiller

Eserde *yap-* yardımcı fiiliyle oluşan birleşik yapılı fiil toplam 1 adet olmakla birlikte bu yapı *ribāt* ismi ile kurulmuştur.

ribāt yap- 54b-5

zekāt virse ya ribāt yapsa, ḳaçan kimerse görse anuñ üzre 54b-5

2. İsim+Sözcük/ler+Yardımcı Fiil

Birleşik fiillerin dizim özelliklerinden biri; isim ve yardımcı fiil arasına sözcük girebilmesidir. Araya giren sözcükler, birleşik fiillerin yapısında kalıcı bir özellik göstermeyip bu yapıya ait olan bir özellik olarak yer almıştır. Eser içerisinde bu başlık altında değerlendirilen dinle ilgili birleşik fiiller, toplam 27 adettir. İsim ile yardımcı fiil arasına giren sözcükler ise *başdan, başından, daħı, birle, nā-müzād, bātıl, oturup, tamām, örüturup, dükelin, tāze, başına, yaluñuz, vācıb*, *bunı, eyü, mı* sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu sözcükler, yapılan eylemi daha çok durum yönünden tamamlamıştır. Verilen örnekler içerisinde isim kategorisinin edat grubundan oluştuğu örneklerin olduğu görülmüştür. Edat, bir sözcük türü olarak isim ile yardımcı fiil arasında yer almıştır.

abdest **dahı** ḳıl- 28b-14, (edat grubu+ yardımcı fiil)

duǾā **nā-müzād** ḳıl- 23a-1,

ĥac **başına** ḳıl- 65a-8/9,

keffāreti **başından** dut- 96a-10,

namāzı **başdan** dut- 29b-6,

Ǿaźābın **dahı** gör- 58a-7, (edat grubu+ yardımcı fiil)

oruc **dahı** dut- 50a-7, (edat grubu+ yardımcı fiil)

Ǿumre **yaluñuz** ḳıl- 65a-11,

teyemmüm **birle** ḳıl- 12b-6, (edat grubu+ yardımcı fiil)

vaśıyyat **bunı** ḳıl- 170a-6-7,

ĥac **Ǿumre bile** ḳıl- 65a-8-9 (edat grubu+ yardımcı fiil)

(üç) rekǾat mı ḳıl- 29b-5 (edat grubu+ yardımcı fiil)

namāz mı ḳıl- 29b-5 (edat grubu+ yardımcı fiil)

ve bilmese kim dürüt rekǾat namāz mı ḳıldı ya üç rekǾat mı ḳıldı 29b-5

ve abdest dahı ḳılmasa teyemmüm ḳıla ve namāz edā ide 28b-14

ve rükû'dan ilerü ḳonut oḳırdı ve duǾā nā-müzād ḳılmadı. 23a-1

ya ĥac başına ḳıla ya ĥac Ǿumre bile ḳıla 65a-8/9

…

3. Bağlama Grubu+ Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşan Birleşik Fiiller

Bağlama Grubu+ Yardımcı Fiil diziliminden oluşan dinle ilgili birleşik fiiller, toplam 2 adettir.

bang u ḳāmet ḳılma- 41a-12

senā ve alkış ḳıl- 41a-1

Metinde geçen senā ḳıl- ve alkış ḳıl- birleşik fiilleri söz diziminde senā ve alkış ḳılurıdı 41a-1, bang ḳıl- ve ḳāmet ḳıl- birleşik fiilleri söz diziminde bang u ḳāmet ḳılmayalar 41a-12 şeklinde kullanılmıştır.

*bang **u** ḳāmet* ḳıl- 41a-12

*senā **ve** alkış* ḳıl- 41a-1

ve bayram namāzına bang u ḳāmet ḳılmayalar … 41a-12

ḳılurıdı ve senā ve alkış ḳılurıdı ve biş tekbîr artuḳlıḳ iderdi 41a-1

4. Sıfat-Fiil Grubu + Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşan Birleşik Fiiller

Sıfat-Fiil Grubu+ Yardımcı Fiil diziliminden oluşan dinle ilgili birleşik fiillerin toplam 47 adet olduğu görülmüştür. Bu dizilimle oluşan birleşik fiillerde sıfat-fiil yapısı ve yardımcı fiil yapısı bir araya gelerek oluşan birleşlik fiilin unsurları anlam ve yapı olarak bütünleşmiştir.

Bu yapıdaki birleşik fiillerin bir bölümünde isim unsuru, isim tamlamasından meydana gelmiştir.

cenāze namāzın *ḳılur ol- 38b-14*

tetavvuǾ namāzı *ḳılur ol- 31a-12-13*

abdest ḳılı**maz** ol- 19a-6,

borcın dut**ar** ol- 51a-10,

cenāze namāzın ḳıl**ur** ol- 38b-14,

ĥaccın it**miş** ol- 65b-8,

ĥadeŝ ḳıl**mış** ol- 13b-5-6,

imāmlıḳ ḳıl**ur** ol- 161a-14,

namāz ḳıl**ası** ol- 13b-14-15,

oruc dut**ar** ol- 55a-8,

rekǾata otur**mış** ol- 31a-4,

tekbîr ḳıl**mış** ol- 40a-8-9,

tevbe ḳıl**mış** ol- 119b-8,

vaśıyyat ḳıl**mış** olma- 153b-1,

aĥşam namāzın gicirek it**miş** ol- 21a-7-8,

namāz başlu başına ḳıl**ur** ol- 41b-14-15,

namazı ṭahāret birle ḳıl**mış** ol- 13b-2

…

sökel olsa kim degme vaḳt abdest ḳılımaz olsa 19a-6

Ramażan borcın borcın dutar olsa gündüzle bilürken aş yise 51a-10

Eger Ǿavratlar cenāze namāzın ḳılur olsa eyle gerek 38b-14

ol gişi gendü ĥaccın itmiş olsa ya itmedük olsa 65b-8

…

5. Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşan Birleşik Fiiller

Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil diziliminden oluşan birleşik fiiller toplam 1 adettir.

bir vaḳt it- 19a-8

… iki namāzı bir vaḳt itse revā olmaz 19a-8

6. İsim Tamlaması+ Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşan Birleşik Fiiller

İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil diziliminden oluşan birleşik fiiller, toplam 17 adettir. Söz konusu dizilimle meydana gelen fiil yapılarında isim unsuru, isim tamlamasından meydana gelmiş olup çoğu belirtisiz isim tamlamasından oluşmaktadır.

Bu başlıktaki yapıların tamamı *namaz adlarından* veya *namaz bölümlerinin adlarından* oluşmuştur.

aĥşam namāzın ḳıl- 21a-9,

cenāze namāzın ḳıl- 38b-12,

secde sehvi ḳıl- 23b-14,

sefer namāzın ḳıl- 51b-3,

tetavvuǾ namāz ḳıl- 22a-6/7,

vitr namāzı dile- 23a-8,

…

Oġlı ǾÖmer-radiyallāhü Ǿanh-aḫşam namāzın ḳılmışıdı 21a-9

üstinde cenāze namāzın ḳılsa revā olmaz bizüm ḳıyımuzda 38b-12

śoñra secde sehvi ḳılsa aña uyuñ 23b-14

açarısa revā olmaz ve sefer namāzın ḳılmaya 51b-3

tetavvuǾ namāz ḳılursa fażılıraġı oldur kim dürüt rekǾat namāz ḳılsa gerek 22a-6/7

SONUÇ

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi dönemi ürünlerinden olan Kitâb-ı Gunya adlı eserde, dinle ilgili birleşik fiiller analiz edilmiş, kurulum biçimlerine ve dizilim biçimlerine göre kategorize edilmiştir. Özellikle Arapça ve Farsça kökenli dinî temalı isimler Türkçe kökenli yardımcı fiillerle bir araya gelerek birleşik yapılı fiil oluşturmuştur. Toplam 1204 adet dinle ilgili birleşik fiil tespit edilmiş olup bu birleşik fiiller sayısal verilerle başlıklarına göre değerlendirilmiştir. Tespit edilen fiiller içerisinde bir fiil birkaç başlıkta ele alınabilmiş ve bundan dolayı sayısal verilerde farklılıklar görülebilmiştir. Eserde tespit edilen dinle ilgili birleşik fiillerin başlık ve sayısal veri dağılımı Tablo-1.'de gösterilmiştir.

Tablo-1. *Dinle İlgili Birleşik Yapılı Fiillerin Başlıklara ve Sayısal Verilere Göre Dağılımı*

FİİLLER	SAYISAL VERİLER
İsim + Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşanlar	1110
İsim + Sözcük/ler+ Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşanlar	27
Bağlama Grubu + Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşanlar	2
Sıfat-Fiil Grubu+ Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşanlar	47
Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşanlar	1
İsim Tamlaması + Yardımcı Fiil Diziliminden Oluşanlar	17
TOPLAM	1204

Tablo-1'de görüldüğü üzere *isim+yardımcı fiil* başlığında yer alan birleşik fiillerin sayıca diğer başlıklara göre daha fazla olduğu görülmüş ve en fazla sayıya sahip olan başlık olmuştur. Bu başlıkta yer alan fiiller, bir isim ile bir yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle oluşmuş olup dinle ilgili birleşik fiillerin eserde en fazla kullanıldığı dizim olarak yer almıştır.

Eser içerisinde isim+yardımcı fiil dizimiyle oluşan dinle ilgili birleşik fiiller, *al-, aldur-, dile-, dut-, eyle-, getürt-, gör-, it-, kesil-, ḳıl-, ḳıldur-, ol-, tur-, vir-, yap-* yardımcı fiilleri kullanılarak oluşmuştur.

İsimlerin ise tamamına yakını İslam dini ve ibadet uygulamaları ile ilgili olup Arapça ve Farsça kökenli dillere ait olduğu görülmüştür. Bu noktada İslamiyet'in kabulü ve toplumun bakış açısında yerleşmesi, dil mekanizmasında açık bir şekilde görülmüştür. Tematik anlamda bu tür kullanımların eserlerdeki varlığının gözlenmesi ise bu duruma bir kanıt olarak gösterilebilir.

Dizilim biçimlerine göre incelenen dinle ilgili birleşik fiiller içerisinde *İsim+Yardımcı fiil* başlığından sonraki en fazla sayı *Sıfat-Fiil Grubu+ Yardımcı Fiil* dizilimine ait olduğu tespit edilmiştir. Sıfat-fiil yapılarının yardımcı fiilin önüne gelmesi birleşik yapılı fiillerin anlamına temas etmiş ve anlamı birçok yönden tamamlamıştır.

Bu yapıdan oluşan birleşik fiillerin isim unsurunu bir sıfat-fiil grubu oluşturmaktadır. Birleşik fiillerin yapısındaki sıfat-fiil grupları, fiili din ve ibadet çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaların durumunu tasvir etmesi yönünden tamamlamıştır.

*oruç dut-**ar** olmasa 81b-14*
*ĥaccın it-**miş** olsa 65b-8*
*namāz ḳıl-**ası** olsañ 13b-14-15*
*abdest ḳılı-**maz** olsa 19a-6*

Bu dizilimde yer alan dinle ilgili birleşik fiillerdeki yardımcı fiillerin tamamı ise *ol-* yardımcı fiiliyle oluştuğu görülmüştür.

Yardımcı fiiller içerisinde en fazla sayı, *ol-* yardımcı fiiline aittir. ol- yardımcı fiilinden sonra en fazla kullanılan yardımcı fiil *ḳıl-* yardımcı fiili olup toplam 229 adettir. Bununla birlikte en az sayı 1 olup *aldur-, getürt-, gör-, kesil-, ḳıldur-, tur-, yap-, yi-* yardımcı fiillerine aittir. Bu durum, dinle ilgili birleşik fiilleri belirtmede *ol-* ve ḳıl- yardımcı fiillerinin daha aktif bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca ol- yardımcı fiilinin isim ile yardımcı fiil arasına sıfat-fiil giren yapılarda daha fazla kullanılması, sıfat-fiil yapılarının ol- yardımcı fiiliyle daha da işlevsel bir biçime dönüştüğünü göstermektedir.

İsim + Sözcük/ler+ Yardımcı Fiil başlığında yer alan toplam 27 adet birleşik fiil tespit edilmiştir. İsim ve yardımcı fiil arasına giren sözcükler *başdan, başından, daħı, birle, nā-müzād, bātıl, oturup, tamām, örüturup, dükelin, tāze, başına, yalunuz, vācıb, bunı, eyü, mı* sözcüklerinden oluşmakta olup farklı sözcük türlerini belirtmektedir. Fiili daha çok durum açısından ifade eden sözcükler, birleşik fiil

yapısında dizim açısından yer alabilmişlerdir. Ancak ortaya çıkan birleşik fiil, tek bir harekete veya uygulamaya işaret etmektedir. Bu durum, birleşik fiillerin oluşumundaki dizim özelliklerinin anlam özelliklerine de yansıdığını belirtmektedir.

Eserde tespit edilen ve incelenen dinle ilgili birleşik fiiller, analiz edilen başlıklar içerisinde ele alınmış ve yapı olarak farklılıkların olduğu görülmüştür.

Bağlama Grubu+ Yardımcı Fiil diziliminden oluşan dinle ilgili birleşik fiiller toplam 2 adet olup birleşik fiilin isim unsurunu oluşturmaktadır.

Sıfat Tamlaması + Yardımcı Fiil diziliminden oluşan birleşik fiiller, 1 adet olup toplam sayı içerisindeki en az sayıyı oluşturan başlıktır.

Kitâb-ı Gunya'da tespit edilen birleşik fiillerin dizim olarak farklı özellikler gösterdiği ve bu yapıların daha çok dinle ilgili uygulamaları ifade ettiği görülmüştür. Birleşik fiillerin dine ait hareketleri belirtmesine bağlı olarak eserdeki yargı ifadelerinin daha çok birleşik fiillerle kurulduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı ġunya*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı.* Engin Yayınevi.

Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre- thirteenthcentury turkish.* Oxford.

Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi). (*Ali U. Elöve, Çev.). Maarif Vekaleti.

Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu bilig grameri-fiil*. Gazi Üniversitesi Yayınları.

Ergin, M. (1989). *Türk dil bilgisi.* Bayrak Yayınları.

Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller.* Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karahan, L. (2011). *Türkçede söz dizimi.* Akçağ Yayınları.

Koç, F. (2020). Fatiha Tefsiri'ndeki fiillerin semantik açıdan değerlendirilmesi. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 9*(22), ss. 195-209.

Koç, F. (2020). Karışık dilli eserlerin fonetik özellikleri üzerine bir değerlendirme. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 4*(1), ss. 55-68.

Koç, F. (2020). Kitâb-ı Güzîde'de geçen birleşik fiiller üzerine bir değerlendirme. *Diyalektolog, 2020*(24), ss. 263-281.

Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi.* Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi.* Ötüken Yayınları.

Mert, R. (2021). İslam öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma süreci. *Tokat İlmiyat Dergisi, 9*(2), ss. 655-678.

Şahin, H. (2001). Kutadgu Bilig'de tasvirî fiiller. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), ss. 95-105.

Turan, Ş. (2014). *Türk kültür tarihi.* Bilgi Yayınevi.

Türk, O. & Koç, F. (2023). Dede Korkut hikâyelerinde coğrafî terminoloji üzerine bir inceleme. *Turkish Studies - Language, 18*(2), ss. 1345-1367.

Türk, V. & Doğan, Ş. & Şerifoğlu, Y. (2021). *Eski Anadolu Türkçesi dersleri.* Kesit Yayınları.